اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د ګل پاچا «الفت»

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن ((الفت))
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰-کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان ... مخ

تقریظ ... ج
مقدمه ... 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم ... 2
اسلام ته خفی دعوت ... 2
داسلام اظهار: ... 3
بلال: ... 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: ... 4
خباب: ... 4
صهیب: ... 4
عامر بن فهیره: ... 4
لبیبه: ... 5
اسلام ... 5
اسلامی جامعه جوړول ... 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې: ... 11
مساوات: ... 13
اسلامی تصوف ... 51
دتصوف دري مدرسې ... 60
متکلمین اوعلم کلام ... 71
وعد او وعید ... 72
احباط ... 73
شفاعت ... 73
دپیغمبرانوعصمت: ... 74
معجزه اونبوت: ... 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي یوڅه ولیکي.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعو تېرکړي وي، څه لیکل اسانه کارندی.
په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کېږي. بیا هم دغه څوکرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دځوی ولې ډېره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.
څلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پرېښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زمانې دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څوتکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعرۍ او لیکوالی ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډېرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره ببرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکو پیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۶) .
پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی اوملګری کړی و.
داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندې ځینې علامې ایښې وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی وو یا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغومحوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومېږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډېرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاً تحلیلی لیکل شوی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.
دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر د الفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظر د پاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او د غه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
ما د کتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته د هیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یوائې مې د اصلي نسخې له مخې نه یو بل نقل تهیه کړ.
علاوه د دې کتاب د آیتونو له تطبیق نه د قرآن پاک سره ما د هغه اعراب هم د قرآن د اعرا بو سره برابر کړه ځکه چه د کتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، ما د کتاب د آیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
دا کتاب په دې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
۴- د اسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- د ظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- د فرد جوړول.
۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
۱۵- د صوفیانو مقامونه او احوال.
۱۶- د تصوف طریقې.
۱۷- د تصوف مدرسې.
۱۸- د تصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

د دغو مطالبونه چه هر مطلب په دې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یو ځای بیان شویدی چه د همدې مطلب یا موضوع د اثبات د پاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا د دغو مطالبو د عملي جنبې د ښه روښانه کولو او ترسیمولو د پاره د حضرت محمد (ص) د یارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پېژندنې سربیره د هغوی د هر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم د هغوی د حیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو په دې ترتیب د هرې موضوع او هر مطلب د نظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه د اسلام په صدر کښې هغه څه چه د اسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) او نورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترڅو لوزیات د عامو خلکو د پاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی د خپل دین د مزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې د و مره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعې ډېر لږ خلک یا یو اځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه د عامو خلکو بېخبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یا یوه مطلب په افاده او بیان کښې د هغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

دا کتاب علاوه تردې چه د خپل متن د هرې موضوع د پاره د تحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی او لدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه د دې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا د دوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعی وجایبو او تکالیفو یا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یو لړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او په دې وسیله دوی په خپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو دیني وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یا ئې نه و پیژندلي.

همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظایف او مکلفیتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او د خدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع د دغسې خاص اهمیت په اثر د دې کتاب د بحث او خیړنې اساسي محور تشکیلوی.

د هغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه ځوک چه په اجتماعی وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یو ه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی د فرایضو او واجباتو سره یو ځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یو اځې مونځ د دینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هربنده سره د هغه د اجتماعی روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید د ژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یوازې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او دا ثابتوی چه د اسلام دین په خپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او د هغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یوازې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کیږي د اسلام دین چه د بشر د سعادت تضمین کوي طبعاً باید د هغوی د ژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

دا کتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره د ډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او د ښو مثالونو په ځرګندولو سره دا ثابتوي چه اسلام د خپلو پیروانو د اداري او سیاسي تنظیم او سمون د پاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري د پاره وضع شویدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړ کښې د هغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د د غوضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډېر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړېده:
((هغه سياسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره ډېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))
د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د ريښو او نيلو په وده او انکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله د اکتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي او لد غه رهګذره کله چه د اکتاب د اسلامي صدر د جامعې اساسات څېړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو يعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادو نه جوړه شوې وه او بيا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څېړي.
يعنې د جامعې څېره او عکس د هغې د افرادو په څېرو کښې ګوري او د افرادو څېرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.
د افرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخنيوی او په نتيجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحدټاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارزصفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څېرنه شويده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يافردي د کتاتوري چه د کتاتور لکه لويه هيولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.
د غلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ريښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هيولیٰ د ډيرو انسانانو په سرنوشت باندې لويې کولې د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د بوا خني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او د غه تاريخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څېړل شويدي.
په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار او پريشانه او بل ئې د قارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.
که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په ناداروئې ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسې وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبراو تکبر تو منه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.
له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.
ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.
فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډار شي.
نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.
اسلام نه یوازې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه دهغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پرووره دین دی.
غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیده وي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه د دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.
بیا هم د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو د پاره له خپله آغازه د غو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.
د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.
دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه د واړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.
د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیرو واقعي پیروانو د ثروت او دارايي د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلوته دا په ټینګه ثابتوی چه یوازې او یوازې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو و چه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن ((الفت))
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

مقدمه

چاچه په بشري تاریخ کښې بې تعصبه صحیح تحقیق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پیغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشریت لارښوونکي دي چه د انسان په تهذیب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زیار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نیکي په بدی، او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ویشتل شوي، په سولی ځېژول شوي او رټل شویدي. د دوي په تعلیم او تربیت ډېر نه سړي سړي شویدي او قومونه د انسانیت په سمه لار منزل مقصود ته رسیدلي دي.

هر دین په خپل وخت کښې د تکامل او ترقی په لور کاملاً یو مفید حرکت و چه بشریت ئې وړاندې بیولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړیدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لویو ادیانو میوه ده چه اسلام دغه میوه نوره هم خوږه کړیده.
په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی یو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد درشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بیا یو په بل تېري کوي او خوري ئې.

په یوه ټولنه کې که فرد او فردیت ته زیاته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بیا ځینې افراد د خپلو خاصو استعدادونو یا د مساعدو شرایطو او حالاتو په وجه ډېر پیاوړي کیږي او په نورو افرادو تسلط پیدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغیان کوي. که بالعکس فرد بیخي بې اهمیته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بیا د جامعې دروند سیوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفریط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزیات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حیث هم د فرد شخصیت او حیثیت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خیر او مصلحت په نظر کښې نیولی دی، هم ئې یو قوي او ستر جماعت یعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپین، بډای او فقیر ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصیت او استعداد رشد او تکامل ته زمینه مساعده کړې چه افراد د قابلیت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسیږي او فردیت تجلي وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلام موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او یو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فردیت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعې په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خیر او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصیت ئې د خلکو په خدمت کښې وموند.

د اسلام د بریالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پیروانو ئې د ایثار او قربانۍ رښتیانۍ جذبه او ټینګه اراده پیدا کړه چه د اجبار ځای اختیار ونیوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يولوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه بايلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې د ېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصيب شو.
که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او د ده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
د بې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا اتردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څېړو نبه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پخوا اتردې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.
د عمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلويښت کاله ، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کښې بي بي خديجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر) ، په مواليو کښې (زيدبن حارثه) په مريانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته ترهغه چه (ياَاَيُهاالمِدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعدبن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وينه وه چه په اسلام تويې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بيخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
يو شمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبيربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبيد الله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امرو کړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فَاصدَع بِمَا تُؤمَرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کېږې او له مشرکانو څخه مخ واړوه.

داهم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډېره نژدې قبیله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابو البختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او داسې نور ابو طالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

ستاوراره زمونږ خدایان وکنځل، زمونږ دین ته ئې بد وویل، زمونږ پلرونه ئې ګمراهان وبلل، ته به یا هغه منع کوې او یا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دین ستا دین هم دی او تا هم د هغه دین ندی قبول کړی. ابو طالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، د خدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خیست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قریش بیا ابو طالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بیا هم څه نتیجه ترې حاصله نشوه دریم ځل بیا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولوالعزم پیغمبر خپل رسالت په هیڅ صورت پرینښود. بالاخره قریشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وویل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولو نه زیات مالدار شې، که د قریشو قیادت او سیادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو، که مریض ئې او څه صحي عارضه درته پیښه وي طبیبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وویل: که څوک مې په یوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قریش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده د اصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعیفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړ ئې نه درلود او له نورو ځایو راغلې و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونیول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پیروي پرېږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پیروانو په روح او ضمیر کښې دومره عمیق نفوذ کړی و چه د دین په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډېرو شدیدو فشارونو لاندې ئې خپل ایمان ټینګ سا ته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعیف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبلیغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقویه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښیي او دا ثابتوی چه اسلام د ډېرو ضعیفو کسانو روحیه او سجیه څومره پیاوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټینګ عزم د خاصې یادونې وړ دی.

بلال:

حضرت بلال د حبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسیران نیول شوي و او دی د امیه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دین مشرف شو او په همدغه وجه به امیه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې ښخ کړ او د رنه تیږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه ورته کیښوده چه دکفر کلمه پرې ووایې اولات ومنات اوعزی په خدایي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ویل اوخپله عقیده ئې نه پرېښوله.
چاچه دمکې معظمې دسره اوړې سره غرمه لیدلې وي هغه پوهیدلی شي چه ددغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانیت اواز اوچتول څنګه ایمان غواړي؟
یوه ورځ چه دغه حال ابوبکر ولید نو امیه ته ئې وویل له خدایه نه ډارېږې چه دغه مسکین دغسې په عذابوې. امیه ورته وویل: تافاسد کړیدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وویل: زه یو غلام لرم چه ستا په دین دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. امیه داخبره ومنله اوبلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

یاسر، عماربن یاسر اوسمیه (دیاسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او دمسلمانانو شمیر لا څلوېښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر اوسمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول اوسرې شګې به ئې پرې راارولې چه دغه دین پرېږدي او بېرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:
(صَبراً آلَ یَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّهُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر دخولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.
سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بیرحمۍ په فحبیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړۍ شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم اوقسي القلب سړی نه ونه ویرېده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او دقریشوله لاسه په هغوسروشګوکښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه اوپه خوله ئې هم دکفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تیرې هم اېښودل کیدې.

صهیب:

دسنان رومی ځوی صهیب چه دی او عماربن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ اودمسلمانانو شمیر لا څلوېښتو ته نه و رسیدلی دقریشو له لاسه ئې ډېر عذابونه اوکړاوونه ولیدل او دهجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قریشوته پرېښود او دی ترېنه یوسر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم دضعیفانو له جملې څخه و او له ډېروستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ اوبې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندي. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و دایمان دقوت یو څو مثاله چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:

ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شوی دی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعنې بې عمله ایمان او بې ایمانه عمل ئې ندی پکار.

ایمان دهغې عقیدې نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې او پیغمبران په حقه وګڼې، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجایب او تکالیف دي چه اجتماعي ژوند او د جامعې نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له یوې خوا دمومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوائې دجامعې دمفید او صالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او د خدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجایبو او تکالیفو کښې مقصر وي تش زهد او محض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې دا سورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوازې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړ دی.

په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وایې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیالیدلي دې دي هغه ځوک چه د دین تکذیب کوي او د جزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه ځوک دی چه یتیم رټي او د مسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا ورورې محض د خولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه باید په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا یُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ یُحِبَّ لِاَخِیهِ ما یُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) یعنې ستاسو هیڅ یو (کامل) مومن کیدی نشي ځو چه د خپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان دپاره محبوب ګڼي یعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي باید په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حدیث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو اَلمُؤمِنِ لَا یَظلِمُهُ وَلَا یَخذُلُهُ وَلَا یَسلِمُهُ) مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې یواځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په یوه بل حدیث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنیَانِ یَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټینګوي.

د مسلمان په باب رسول الله (ص) ویلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَیَدِهِ–بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام دیوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رویه لري.

وایي چه یوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وویل داسې ځوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد یو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاینه ئې وکړه عمر (رض) ستایونکی ته وویل ته ئې نژدې ګاونډی (همسایه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستایونکي وویل: نه ! عمر (رض)وویل: په سفر کښې ئې ملګری شوی یې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وویل: نه ! عمر (رض) بیا وویل: د درهم او دینار معامله دې ورسره کړیده چه پرهیزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بیا د نه ځواب ورکړ.

دا ځل حضرت عمر (رض) ورته وویل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ لیدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړیده او خپل سرئې ټیټ کړی او جګ کړی دی. ستایونکی وویل: هو ! عمر هغه ته وویل: ځه لاړ شه ته ئې نه پېژنې او شاهد ته ئې وویل: لاړ شه بل ځوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر یو مسلمان یوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آیتونو کښې ئې بیان په ښه شان شویدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نیک عمل یوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لو یه نیکي د هغه چانیکي ده چه په خدای او د قیامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پیغمبرانو ایمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته یتیمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته او لګوي ئې د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي (او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختیو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دین کښې او هم دوی دي متقیان. په دې آیت کښې پس له ایمانه اول مال ورکول خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو، پردیسیانو، سوالګرو ته او د غلامانو دازادولو دپاره نیک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دابښیي چه یوازې د زکات ورکړه کافي نه ده باید سربیره په زکات نور مال هم په خیریه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدایدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نیکۍ مهمه برخه ده.

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې د وجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) ووایه! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا د خدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که د دغو ټولو په مقابل کښې د خدای، د رسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي د الهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه د فلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله د ایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائئ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ د کتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ ښو ک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده د دنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او د خدای کتاب داسې نه دی چه ښوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. د خدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمي دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیوکښې دا امر او نهی هم شته چه وایي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او۴۴) نومه ډاریږئ له خلکونه او وډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل اوله خلکو څخه نه ویریدل داسلامی احکامو په تعمیل کښې ډېر زیات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله داشخاصو اوکله دیوه قوم ددښمنی باعث ګرزي اویوډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردوکښې عدالت وچلوي. په دغسې موردکښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یاله خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هېڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه دعدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دي نکړي تاسې دقوم دښمني په دي چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یاستاسې دمورو پلار اوخپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي یابل مسلمان دمظلومیت په حال کښې ووینې اوبې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي:(اِنّ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ الله كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. داسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځاییږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي اوسیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې دقانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ريښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې ځرګندې دي.

اوس چه داسلام ماهیت اوحقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ اوڅنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخوکښې د اسلام حقیقت نورهم ښه ځرګندیږي او داسلام پېژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفی(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايروويشل شوي و او مختلف عقايدئي درلوده يعني له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځيني په دې عقيده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنيا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کار دی. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځيني نور د خدای په وجود قايل وو مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبيلې د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلی ؤ.
(ود) د کلب د قبيلې (سواع) د هذيل (يغوث) د مذحج او يمنی قبايلو (نسر) د ذی الکلاع (يعوق) د همدان (لات) د ثقيف (عزی) د قريشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبيلو خدايان و. او تر دغو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربېره په دې ځيني خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېريانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه و قايل، لوڼې به ئي ژوندی ښخولې، غلامان د حيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستی په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرايطو لاندې چه نه نظم و او نه آئين نه يو ملي حکومت و، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
د اسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يو جزء خواران او فقيران او بل جز ئې شتمن او بډايان و چه په آغاز کښې ئې طبقاتې تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هر څه غالبه شوه.
د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته د بېوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوی باندې ئې پيرزوينه ډېره زياته وه.
مهاجرين فقيران و او مدينې ته د پرديسيانو په حيث راغله، انصار چه د مدينې اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې په خپلو کورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شريکه کړه حتی چه د انصارو يوه تن يوه مهاجر ته وويل: زه دوه ميرمنې لرم هره يوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
د مهاجرينو هغه فداکاري چه د اسلام د دين د پاره ئې خپل هر څه د مکې قريشو ته پرېښوده او دوی يو سر او دوه غوږه مدينې ته راغله او د انصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.
د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله(ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپين فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
د انصارو ايثار په قرآن کريم کښې داسې ستايل شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹) يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجرو ته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه د برمالونه د (فئي) په صورت يعني بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او د انصار دوو تنو ته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه د مهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصارو کښې څه رخه پيدا نکړه او د مهاجرو حق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره د ډېرصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او د محيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود او ملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد (ص) د قرآن په لارښوونه د قوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت د ټولو خلکو او عالميانو د پاره وګاڼه او په عربو پورې محصور پاتې نشو. د قرآن کريم دا آيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا – سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دا مطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام د دين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه د مومنين يا مسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِّلنَّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم د کرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ) اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيد بن حارثه، اسامة بن زيد ، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود ، د دې مترقي عصر په غربی او شرقی ديموکراسی کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږوينو اوګورو چه يو زر او څو سوه کاله وروسته په امريکا غوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثو کښې د بشر دوستی او بشرپالني درسونه ډېر موندلی شو چه هلته د مومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکو ته ئې خير او ګټه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ احسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خدای عيال دي، د خدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای د عيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکو ته داسې خطاب کوي:(ايُّهَا النّاسُ اِنَ رَبّكُم وَاحِدٌ وَ اِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُكُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنّ اَكرَمَكُم عِندَ اللهِ اَتقَاكُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَلَا لِابيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَقوىٰ) ای خلکو خدای مو يو دی پلار مو يو دی ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دی د خدای په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دی چه ډېرپرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګر په تقوىٰ سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شميرخلک په نوروباندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې داکثريت په اوږوباروي.
استعمارا او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېرخلک دلږو دپاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئي لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنوقو مونوکښې سرې خوړکې اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېرخلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوی دکار اوزيارپه ګټه چرچې کوي خوهغوي ته ډېرلږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو ياصاحبانو په نامه يادېږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېروجوامعو کښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي داطبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددوآيتونوکښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالى حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سرکشئ او نافرمانئ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالداراو متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه ترتادمخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرواو نيکونو زړه لارنه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.
۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود ياصالح (ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفرټينګ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډېرخله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې څوک نه اوسيږې مګر ډېرلږ کسان.
يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهئ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو اوسرکرد ګانو وويل: مونږ تاپه ښکاره ضلالت کښې وينو.
۶-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هودعليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تاپه سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.
۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ: ۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښوا شرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

٨-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:٨٨) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

٩-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:١٢٧) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

١٠-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:١٢٣) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایې په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفوردي.

څوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایې:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:١٠ او ١١) اې مومنانو! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو دپاره خیردی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سراو ماله تېربدل دي ددې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:١١١) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی دپاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال دخدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه دخدای په حکم به وړی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه دغه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:٧٥) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړاو له عهده وګرځېدل اودوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه دحاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیابیا کوله حضرت محمد(ص) بیاورته وویل ایا دادې نه ده خوښه چه زما دقدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړاو عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلې ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعې لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته ورووړ هغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه د زکات لکه جزیه ګڼله.
وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بیا ئی له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائي ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ - القصص آ: ۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفې طایفې چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه ترینه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې د هغوی لونې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او د دوی لښکرو ته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان ترینه وېرېدل.
دا آیتونه دا راښیي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طایفې طائفې کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که څوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي تیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.
که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشناسړی د ظواهرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار یې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۲) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووایي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له دې نه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نو رنو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ښکاره کوله. ده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته د یوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ښکاره کېدې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او د ډېر لږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

د غنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېرخه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکار کښې د یوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې د یوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندې شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یاد کړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړ ئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شویدی تا ته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولې ته راغی زما قصد دا نه و چه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کار له عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچاې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد(ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله(ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د وروروليـ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض)ئي له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و دمساوات رعايت ئي په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئي ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډی ناست دي ځکه ئي په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه ځوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئي خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډی کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړاو دنورو په شان به ئي تيل خواړه.
دتيلو خوراک دی مريض کړاو پوستکی ئي تور و اوښت دغه کار ته ترهغه وخته ده دوام ورکړځو چه په بازار کښې غوړي ډېرشوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئي وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئي غوښته. حضرت عمر (رض)بې له دېنه چه دهغوی نوم واخلي اصحابوته وويل: که خليفه ځوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې اياکولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلې اوبيا دخپلې ادعا داثبات دپاره ځلورشاهدان تېرنکړې نو په تاباندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يوبل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نورشاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئي افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم دخدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رايه کار وکړي نه داچه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
دهجرت په دريم کال چه قريشو دري زره لښکرمجهز کړاو مدينې ته ئي نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله(ص) ددغه جنګ دطرزاو طريقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لاروکوڅوکښې دمسلمانانو له ضربو لاندې وي.
دمنافقانو رئيس عبد الله ابن ابي چه دلومړی ځل دپاره دمشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوې رايه داوه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنګېږې او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر(ص) له زروتنو سره له مدينې نه داحد لورته روان شو او په لاره کښې عبد الله بن ابي له خپلو دري سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نو زه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر(ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ ميدان ته ورغی دجنګ نقشه ئي پخپله ترتيب کړه او صفونه ئي برابر کړه. هلته ئي وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئي پنځوس تنه غشي ويشتونکي دعبد الله بن جبيرله امرلاندې ديوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکيد وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريا ليتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنيميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد د هغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبير له يوولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل. په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دريځ لخوا هجوم راوړ، عبد الله ابن جبير له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتېدلي و چه د غه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزېدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيږې په شديد ګذار زخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه را پريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کېدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيَّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.

د دې غږ په اوريدو نوې حوصله را پيدا شوه او ديرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت و پرک کړل.

دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.

د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکد امر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائي چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالى په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ: ۱۵۹) يعنی د دوی له ګناه څخه تېر شه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کار کښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.

له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْيِ ثُمَّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.

له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.

د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ - الشورى آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.

په اسلامي شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کار کښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره موکتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو د پاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنی. يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډېر مقرب وخو چه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار وغريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالى له لورې په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ -سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مسقتيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکي.

د قوم د ښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه موواړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای د پاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبَّ النّاسِ الی اللهِ يومَ القيامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلساً امامٌ عادلٌ وَانّ ابغَضَ النّاسِ الی اللهِ يومَ القِيامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباً امامٌ جابِرٌ -الشيخان والترمذی) يعنی په خلکو کښې خدای ته د قيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډېر مبغوض د قيامت په ورځ او په شديد عذاب گرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکا لري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.
په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.
هر کله د فرد د پاره د فکر او عقيدې آزادي اسلام تضمين کړېده او د حق د ظهار او صحيح انتقاد حق ئې هر چا ته ورکړېدی نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشي وضع کيدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هر چا ته حاصل دی چه اولوالامر ته هم د ښو چارو توصيه وکړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خليفه حضرت ابوبکر صديق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې دا سې وويل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهتر نه يم او تاسو غوندې يو شخص يم که زه د حق پيرو وم ما سره مرسته وکړئ که مې وليدم چه په باطله روان يم په سمه لار مې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خداې په لار سم يم که هر کله مې د خدای له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندی.
وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته داسی وويل: که زه مو بې لارې او کوږ وليدم په سمه لار مې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يو تن له مسلمانانو څخه را پاڅيد توره ئې له تيکې را وويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو و.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او د خدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه ترلې او د حق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يوه ورځ چه ده د غنيمت مالونه ويشل د غنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانی څادرونه هم وو چه هر چا ته يو يو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او د ده ځوی عبد الله ته هم يو يو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه د خليفه قد و قامت لوړ و او يو څادر ئې د لباس د پاره نه رسيده ځوي ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خليفه دغه لباس اغوستی وا و د خطبې منبر ته وخوت خلکو ته ئې وويل: (ايُّهَا النّاسُ اسمَعُوا وَ اَطِيعُوا) يعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅيد او وئې ويل: (لَا سَمعَ لَکَ عَلَينَا وَلَا طَاعَةَ) يعنې نه ستا او روانه در ته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وويل: دا لباس دې له کومه کړ ، يو څادر خو ستا نه بسيده معلومه ده چه تا له نورو نه زيات برخه اخيستې ده او بې عدالتی دې کړې.
حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبد الله ته وويل چه د دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبد الله توضيحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وويل اوس ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنگه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصيه او له بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوی دی يعنی (امر په معروف اونهی له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لاري سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبيق څخه د اسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کريم دغه حکم يعنی امرپه معروف اونهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او دحق ويلو جرئت ئې پکښې روزلی و، وائي چه د حنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئي هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحَمّدُ فَانّکَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ويل هغه سړی خپله خبره بيا تکرار کړه، داخل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

په پيغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې ويناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پرېږدي او اسلامی عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت اوګمراهی سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کېږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شی چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېرشي مګر خپل مکلفيتونه پرېښودی نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امرپه معروف اونهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيا بيا ئې توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفې په حيث دهر مومن مکلفيت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني يوله بله دوستان دي چه يوبل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی يو اځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامرکولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ - ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه د خلکو د پاره را ایستل شوي ئي د نیکو کارونو امرکوئ او له ناوړه کارونو نهي کوئ یعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو ځخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونوئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کریم چه د خدای صالح بندګان را ښیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او د قیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو ، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې او همدوی دي له صالحانو ځخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پیروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنیوي کښې وایي: (مَن رَأىٰ مِنكُم مُنكراً فَليُغَيّرهُ بِيَدِهِ فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلسَانِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَ اَضعَفُ الاِيمَانِ -الشيخان) که له تاسو ځخه کوم یوه د چا ناوړه عمل ولید په لاس دې منع کړي که دائې له لاسه نه کیده له خپلې ژبې نه دې کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دې ترینه کرکه وکړي او دا ډېر ضعیف ایمان همدغه دی.

د ظلم مخنیوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غیرله انسانه په بې ضرره حیوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنیوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زیات دی.

الله تعالی فرمایلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ میل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمایل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به ځنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

یو بل آیت شریف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً - الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه یوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري یعنی نورو ته هم سرایت کوي او عمومیت پیدا کوي. مطلب دا دی چه په یوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصیحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه ښکاره کړې وي نو دغه فتنه یوازې ظالمانو پورې تخصیص نه پیدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صدیق (رض) ویلي دي چه له رسول الله (ص) ځخه مې اوریدلی دي چه ویل یې: (اِنَّ النّاسَ اِذا رَأوُا الظّالِمَ فَلَم يَأخُذُوا عَلىٰ يَدِهِ اَوشَكَ اَن يَعُمَّهُمُ اللّهُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه که خلکو ولیده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نیوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعانَ ظالِماً سَلّطَهُ اللّهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حدیث شریف دی: (اُنصُر اَخاكَ ظالِماً اَومَظلُوماً) یعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه باید له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به ځنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وویل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زوروروظالمانو له منګلو خلاصول اوله ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرواوښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یوبل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړشوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړشویده هغوته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شویدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه اېښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب په دې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.

د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.

د چا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته د احق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغومره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپېړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه اېښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخيستلو قدرت لري او دلاس برېدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او د مرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:٢) او مرسته وکړئ په نيکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. د تعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعنې په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه د هغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حديث شريف لنډ مطلب دا دی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او دسرېو قوت لري بايد لهٔ هغه چا سره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او د يوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی د مومنانو مثال د دوستۍ او رحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه د يو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کېږي.

بنـــی آدم اعضـــای يکديګرنــد — کــه درآفــرينش زيــک جوهرنــد
چـــو عضـــوی بـــدرد آورد روزګـــار — دګـــر عضـــو هـــا را نمانـــد قـــرار

د تعاون په برخه کښې د مالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده د مال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او د خدای په لاره کښې مال ښندل د ايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم د زکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم د خيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته د يوه حق په حيث د شتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاًسِویٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډېر ښه ثابتوي چه سربېره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې د فقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړی؟
په قرآن کريم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سايل او محروم حق تثبت شويدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی د متقیانو او نیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) د دوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه. یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یو بل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه د مخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه د دوزخ اور هغه کسان غواړي چه شا يې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وايي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرو او محروم د پاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم د پاره برخه د حق په نامه دا ښیی چه شتمن د خپلو مالونو د اسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چا حق ورسره نه وي.

دا حق باید شتمن او بډایان په د اسې طریقه ادا کړي چه احسان باړول او د تحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه د اسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین ادا کوي. دا هم د الله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان باړولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډیر زیات آیتونه په مختلفو مضمونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او د خوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی د دی آیت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دوو آیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چه د حاجت د خاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیدا کوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه د کفایت په اندازه څه لري د خیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابیږي او د نورو تعاون ته اړ کیږي. که د غه مرسته وکړي نو بیا د پاک خدای د دې ستاینې وړ ګرځي چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او د خدای په نزد ډیر اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هر څوک پوهیږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه د ده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای د غه قرض په ځان حسابوي او بنده ته د اسې ښیی چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيَمَةِ يَا ابنِ اٰدَم مَرِضتُ فَلَم تَعدنی ! قالَ يَارَبّ كَيفَ اَعُودُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالمين؟ قالَ اَمَا عَلِمتَ اَنّ عَبدی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو عَدتَهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ يَا ابنِ اٰدَم ! اِستَطعَمتُكَ فَلَم تَطعِمنی ! قالَ يَارَبّ وَكَيفَ اَطعِمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمين؟ قالَ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ اِستَطعَمَكَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَطعمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذٰلِكَ عِندی؟ يَا ابنَ اٰدَم اِستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنی !قالَ يَارَبّ كَيفَ اَسقِيتُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِين؟ قالَ اِستَسقَاكَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اَنّكَ لَو سَقَيتُهُ لَوَجَدتَ ذٰلِكَ عِندي- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ د قیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بنیادم وایي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه څنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تاڼي پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بینادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي څنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اې ربه څنګه به می اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یی. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تاورنکړې که تاهغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.
ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۷) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.
په قرآن کریم کښې څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له درناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیردی تاسو لره که پوهېږئ.
دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو ، غریبانو ، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَوِ القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَار_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.
مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.
دخیراو ثواب کارونه ډېر دي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.
مطلب دا چه دنیکۍ او خیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېروعزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.
ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسېږي.
که یو معززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا ځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلدې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسلام په ډېرو احکامو کښې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظور دی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځاي شويدي:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئې اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.

که دا دوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټينګوي او د اتصال رشتې تقويه کوي.

همدا رنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او د غودرې شيونو نه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب د احديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً مِن كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللّٰهُ عَنهُ كُربَةً مِن كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَعَلیٰ مُعسَرٍ يَسّصرَ اللّٰهُ عَلَيهِ فِی الدُنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللّٰهُ فِی الدُنيَا وَالاخِرَه وَاللّٰهُ فِی عَونِ العَبدِ مَاكَانَ العَبدُ فِی عَونِ اَخِيهِ-عن ابو هريره_اخرجه مسلم) ځوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. ځوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

ځوک چه د مسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه ځوک په خلکو کښې بهتر ګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الّذِی يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلیٰ اَذَاهُم خَيرُمِّنَ الّذِی لَا يُخَالِطُ النّصاسَ وَلَا يَصبِرُعَلیٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی او سی او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلی ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه کړي او ويلی ئې دي چه د اسلام دين د نورو اديانو په شان د استعمارګرو او استثمارچيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د بډايانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر و کړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعنې په دنيا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان و مني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. د دوي په عقيده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی د اسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او د هغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ د مخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنی د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختيو، کړاوونو او د جنګ په ميدان کښې صبر کوونکی او ميدان نه پرېښودونکی د نيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې از ميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر د مظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه د صابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (کَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ -البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نور هم ډېر ښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خو له ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغو ته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو بری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه د صبر مقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک د صبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر و ګڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی او منزوي کېږي.

په د غسې مواردو کښې د اسلام مطلب دا دی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچی هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد د جامعې د آزار په مقابل کښې د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرور توب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه نا جوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً يو د بل مقابل ګڼل کېږي خو دا مقابله د تور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه د يوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي و دې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همد غه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي و دې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاوند او دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئي جرم وجنایت یا اقلاًقباحت ګڼل شویدی.
دی د مالکیت او مشروع فعالیت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شي او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان او یوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښارخلکو ته امان ورکړي نو بیا هیڅ یو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبیا دغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم او سترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډیرلوړ ښئی چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یو حکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په میراث کښې ورته په حق قایلیدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډیره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډیرمخه افرادو ته ورکړیدی او دانسان مادي او معنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.
په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډیر دقت وړدی او له ډیرغور نه پکښې کاراخیستل شوی هغه د مالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهیدلی دی د مال لرلو او مال ډیرولو فکراو مینې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړیدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وړې کیدې.
مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیدا شو. افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډیرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خیر او فضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونیولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عیب و هنرئي دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئي هم انسان ته دمالکیت حق ورکړ او هم ئي په دغه حق څه قیود او شرطونه کیښودل.
اسلام دبشر په حیاتي ضرورتونو او حاجتونو سترګي پټي نکړې او مال ته ئې دده اړتیا په نظر کښې ونیوله مګر د مال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئي ورته وټاکل.
اسلام داسې دین نه دی چه دانساني غرایزو په مخکښې سد شي او بیخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغیان او عصیان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجری ورته پیدا کوي. هغه حیواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذیب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکیت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفریط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړیدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجایز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی دمستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه داصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحدید آیت:۷)
دترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان کرزولی یاست.
په سورة نور کښې داآیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او دعاریت مفهوم پکښې پروت دی دامطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغومالونو کښې چه ظاهراًخپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بیاهم یوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه دمتقیانو حال بیانېږي نو دمال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۲) یعنی دوی دهغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله داچه اسلام دمالونو انحصار په څو محدود لاسونو کښې بدګڼلی او دامطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډېر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آیت: ۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، دیتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دخوتنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې دمال د توزیع غایه داښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتیټ و پاس منیځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوی چه په جایزه طریقه دشتو خاوندشي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښې دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که خوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه غیر شي هغه پوهېږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې دمردار دی. دمال پیدا کولو او ډېرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدرکول، تقلب یاداسې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول دقارونیت مخه نیسي. له بلی خوا هغه تشویق او ترغیب چه دخیر واحسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو كښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه وركوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل كښې له بخل وامساك نه كار واخلى او په خيريه چارو كښې ستر كې پټې كړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته داحق وركړى چه دخوارانو اوفقيرانو دمړولو او ژوندبښه كولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته وركړي او موازنه قايمه كړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو كښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې كسانو ډېر مالونه جمع كړيدي او نورپه فقر او غربت كښې ژوند كوي نو اراده ئې وكړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو كښې شريک او سهيم كړي ځكه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتى اذالَم تَجِد فيه شَياً اَدخَلنَا عَلى كُلِّ اَهلِ بَيتٍ مِن الاَغنيَاء مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذلِکَ حَتّى يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعنې مسلمانان به له بيت الْمَال څخه مړوواوچه په بيت المال كښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر كور كښې به هغومره محتاجان ننباسو او داكاربه ترهغه وخته كوو چه ټول مسلمانان په ګيډه ماړه شي.

په اسلام كښې دمالكيت په باب داآيت هم دجدي توجه وړدى: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت: ۳۴) هغه كسان چه سره او سپين زر ذخيره كوي او دخداى په لاركښې ئې نه نفقه كوي د دردناک عذاب زيرى وركړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو كښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغى مبارزه لاس پورې كړاو په دغه جهاد كښې ئې ډېر تكليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفى بلدشو او هلته د ډېر غربت په حال كښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت كښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېر بدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه كال دنفقې دپاره خلور زره درهمه ساتل جايز كاردى او له دينه زيات مال ذخيره كول ممنوعه كنز شميرل كېږي.

په ډېرونبوي احاديثو كښې دا مطلب ښه واضح دى چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو اوخوندونو كښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه كښې ژوند وكړي.

(خُذمِن اَغنيَائِهِم وَرُدّ الِى فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې وركوه دا اسلام اقتصادي كړنلاره ده. ابى امامه روايت كوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ ادَمَ اِنکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌّلکَ – مسلم و ترمذي) يعنى اي بنيادمه ! كه مال وښندې خيردې پكښې دى او كه ئې وساتى درته شردى.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِي بِذالِکَ؟ قال: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب داچه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره كوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع كوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوى وفرمايل يا همدغه شان او يا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند كښې داحديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا يِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالى) خلاصه ئې داچه پاک خداى له هغو څخه بيزاره دى چه په څنګ كښې ئې څوک په لوږه شپه سبا كوي. په قرآن كريم كښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد ګڼلى او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه كړيدي چه آسوده ژوند او دعيش ونوش ژوند ونكړي بلكه متوسط ژوند اختيار كړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پكښې نه وي دآسوده حالى. په غندنه كښې يوعلت چه قرآن په ګوته كړى هغه دادى چه مترفينو يعنى آسوده حالو كسانو هروخت دنوي دين په قبلولو كښې شديد مقاومت كړى او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام وركړى دى يعنى دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقاو دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت كښې لوى شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پيشوا حضرت محمد (ص) د مترفينو يعنی د عياشانو او اسوده حالو کورونه (بيوت الشياطين) د شيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آيات:۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ويني. يعنی مال او ثروت د غرور او سرکشۍ باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آيت:۲۷) که چيرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. د همد غسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف و تبذير څخه کار واخلی.

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قريب ته د هغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو ورونه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت بې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وريښمنې جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبد الرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وريښمين کميس ئې اغوستی و خليفه د غه کميس له ګريوانه ترلمنې پورې څيرې کړ او د دغسی معتبر او ډېر شمتن صحابی ځوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سر وغړوي. د همد غه خليفه خپل ژوند سره له د غه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چا ترېنه پوښتنه وکړه چه تا ته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده ووېل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو ښه شی زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يو تن يم څه چه نورو ته رسېږي ما ته به هم رسېږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه د ده د غوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همد غه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په ناز و نعمت کښې.

همد غه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي تر هغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پار ه پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په د غه موده کښې خليفه هم د نورو په شان تيل خواړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانۍ ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او ادارې، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر ديانتاً منع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو مواردو کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يو له بله بيلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پري مکلف دي او که څوک تري مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته بې ملاوتړي، په توجیهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو او خیراتونوله لاري له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر و احسان نمونه اومثال شي.

توجیهی احکام دتشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی بې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او ریاضت خاوندان دجایز اوناجایز په تشخیص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبیره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکېې او د روح دتصفېې دپاره جایز لذتونه هم په ځان ودروي یا بې دېرکم کړي.

هغه بېلائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرایض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنیاء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بیاطلحه اوزبیر یاداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځینې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډایانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه موړول او دمترفینوله اسوده ژوند څخه بې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختیاري دی. اسلام هغه دین نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرایزو په مخکښې سد شي او بیخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دین په حیث په خلکو باندې عسر او حرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آیات ۲۸۶او۱۸۵) داهغه آیتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانینو اساس بې ګڼلی شو. پدې آیتونو کښې له وسع نه زیات تکلیف له اوږو څخه اخیستل شوی او په دین کښې حرج نفی شویدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آیتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آیت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحریم آیت ۶۶)هغه حیاتي درسونه دي چه د صحت او قوت وقایه وریوري تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنیائي برخه هیره کړي یا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به بې په نفلونو سبا کوله مخاطب کړ او ورته بې وویل: (.....ولِنَفسکَ عَلَیکَ حَقٌ وَلِبَدَنکَ عَلَیکَ حَقٌ وَلِزَوجَتکَ عَلَیکَ حَقٌ.......) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او ریاضت کښې افراط منع دی او رهبانیت نفی شویدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دېولی ټک ته کښیناستل ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هیڅ پري نږدي. له دې آیت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آیت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه بې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېني ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه د مال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۲۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.
دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کیږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صیقلوي.
د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې يې نقش ډېر څرګند دی.
د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت يې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینیږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسیږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کیږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو يې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. دخیرو شر، دصلاح او فساد، د پاکی او ناپاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په ښه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل يې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر د اورلمبې د او بو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکساری سره کبر او غرور هم لري او له نرمی سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې يې قهر، په قوت کښې يې ضعف او په پوهه کښې يې ناپوهی ځان ښیي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره د اتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.
که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهی مواد او آلات تهیه کوي.
که دانسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه يې لیوان له عقل نه يې شیطانان او له شتمنی نه ئې طوفان پیدا کیږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او دټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګر له دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړيتوب ښیي او سړی کوي يې.
داعقل د دین په رڼا کښې پیدا کیږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچا سره شته او نورحیوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعلیم ټولو ته نه دی رسیدلی.
ډېر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغي سطحې ته یې راټیټوي. ډېر ښه پوهیدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته یې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او د دین په لاره یې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقیانو لارښود دی چه په غیب ایمان ولري. (یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول د دغه ظاهربین عقل کار ندی او دا عقل هېڅکله مومن کیدلی نشي. دا عقل د جسم او خېټې خدمت ته پیدا دی او د ژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنیا یې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه لیدل او په څه پوهیدل د یوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.
د پښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا د غو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کېږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کېږي ؟ دا سوال ښایي چه ظاهراً تحصیل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر د بصیرت خاوندان پوهېږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به یې د سړي وي مګر سیرت به یې د سړي نه وي او د شر وفساد جنبه به یې ډېره غالبه وي.
د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی د انسانی فطرت په تشخیص کښې د غه د شر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتنې هرهرځای بیانوي او دا ثرګندوي چه انسان باید د اخلاقي تهذیب او نفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان د خدای خلیفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پریوتې دي مګر انساني فطرت د ملایکو له خولې داسې ښودل شوی دی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډېرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفی شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَیرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بې صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیدا شوی که شر ورورسیده جزع وفزع کوي که خیر او د دنیا مال یې وموندنو بیا له ډېربخل نه کار اخلي.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیر د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شدیده مینه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰)
دا آیت انسان داسې ممسک ښیې چه که د خدای د رحمت خزانې یې په برخه شي بیا هم ویرېږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي دا ځکه چه انسان ډېر حریص او ډېر بخیل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني وویني ارومرو سرکښې او نافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل یې په خټه کښې ګډ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسریٰ آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اوراوبوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لاربښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر ځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

دقناعت درس هم له حرامو څخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسي.نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته بې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محوربې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو بې ډېر ښه خبردی:(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان بې راوړی اوکړي بې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه بې کړېده.

دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.

داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه بې پرهېزوي.لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه بې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتېږي — نفس شیطان لره هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو — په مرښت نشي داکارپه لوږه کېږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني — مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه — روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي اود شفاء الصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.
په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانونه ډیر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډیر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَأسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین یې مخه نیولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دا یثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډیر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته یې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجرو باندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لړ او ډیر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاو ځوسوه کاله کښې یې ښبې ښباني لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا یې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاوري څوک سره زر کا   چه زر خاوري کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیي چه خاورې زرکړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاوري زرکړي او هم زرخاوري کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر یې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاوري کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پوري تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګر په دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي اودین دی چه دا خلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلي اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډیر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغي پوهې او دغو صابونونوته حیاتي ضرورت لرو او په ډېر بنه ارزښت ورته قایل یو مگر هغه خیرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پیدا کېږي دیني پوهه او داخلاقو کیمیایي سعادت ته شدید ضرورت لري او بل صابون ورته په کاردی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کینه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مینځه وړي او دهوی وهوس ناولتیا پاکوي.

که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپین والی او پاکوالی خو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مینځل کېږي.

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، داسلام سپیڅلی دین دطهارت او تزکېې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مگر له ظاهر نه هم صرف نظرنکوي او په ارزښت ورته گوري.

داسلام په دین کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجوته رسېږو چه داسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف دنفس تزکیه او دجسم او روح تطهیر یعني پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنی بې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه دجسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه داخلاقو تهذیب اود انسانیت لوړول بې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً پداسې وخت کښې دنیاته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شویدی یعني ددین ډیوه هروخت په تورتم کښې بله شویده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شویدي.

داسلام د ظهورپه وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې بې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و، دحلال او حرام فرق نه و، دخیر و شر معیار ازلام یعني دفال غشي و، دخدای کور بتانو نیولی و، دښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت گڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعیفان غلامول او د حیواناتو په څېرېې استعمالول دژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته دخدای له لوري جبرئیل امین داوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۵-۱) یعنی له بړستني پاڅېږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وگڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې دتطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام وتام ډول داسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې دگناه په معنی، دبت پرستۍ په معنی او دپلیدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم بې ډېر عام دی.

پیغمبر(ص) ته اول دجامو پاکولو امر وشو چه دځان پاکولو امر پکښې دلالتاًموجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لریوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه دنزول په اعتبار بې دقرآن کریم مطلع گڼلی شو دتطهیر او تزکیې اهمیت ډېر بنه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې دمراد ټکی دی.

په سورت(الاعلی) کښې دادوه آیتونه(قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۵-۱۴) اول تزکیه او بیادخدای ذکراولمونځ دفلاح موجب گڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی یې بری او مقصد ته رسیدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره څو شیه ذکر شویدي چه یو یې کښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دا دي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، د مالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.
په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ د فلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا او ه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو د لمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو د لفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقي تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه د زکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه د مسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم د غسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او د تزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، د خدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه د تزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه د سورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې د نفس تزکیه د فلاح وسیله ښودل شویده.
په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) د عبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او د نفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم د خدای د پاره د مال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال د ځان د پاکولو د پاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو د مومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) د فلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعنې له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.
پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطاني عملونه دي او ځان ساتل ترېنه د فلاح موجب دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) دپیغمبر وظیفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت۱۵۱) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي اوله خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کاريعني دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولی وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد اوکاسدوي او زاړه عقايد که هر څومره خرافاتي وي بياهم دجامعې په ذهن او دماغ بې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنامحکومېږي.
يو شخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کاريې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابي ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کار سرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېروکړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلود او دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيدا کړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يوړل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم (ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کوردپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک او بت پرستی نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنيولو د پاره پاکي منګولې په کاروي او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخدای پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.

داهل بيتوله تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجرا کولو د اخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.

ددينې پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولی الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب اونفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب دا چه پيغمبر دعلم او فلسفې معلم ندی دانسانيت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی دپاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قرباني، اودشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر يوڅه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقايدو منل دهرچا کارندی.

يو سړی کولی شي دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوی او رياضت مفهوم او معنیٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول اوله نفس وشيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نوبيا په کار دي چه پخپله يې هم ولري يعني اول يې په ځان کښې پيدا کړي بيا يې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دی. کيدی شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثرنه کوي. که بې حيا سړی نورو ته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.

پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامور کړيدی مګر هغه واعظان او ناصحان يې تهديد کړيدی چه نورو ته دنيکۍ امرکوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لاري سړی له دينه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی يې شي مګر په سمه لارئې بيولی نشي. خلکو ته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآنی ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډېر ګران کارندی مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دی.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم يې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت يې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقی معجزه يې عالمونه مسخر کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق د اسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر ېنه نشي کیدی.
ځیني خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاو خوا کښې له یوې ځاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه د اسې وسیله راپیدا کړې وه چه له اور څخه به خبرې اوریدل کیدی.
د او سنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځیني د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الو تکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یو زر او څلورسوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.
د معجزې په او وشرطو نو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعني که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې داده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ و ښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، د ده د رښتیانۍ ادعاء ډېر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ماته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شي چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډېر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امر دی.
د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قومِي فَاِنَّهُم لَا يَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې د قتل په اراده توره راو ایستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثار و چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.
له خپل ډېر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او د مشقت ژوند چه رسول الله(ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانه ؤ مګر دا د بيوسۍ په وجه او د مجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقي غايه او پايه بې در لوده او همدغه قرآني منظور پکښې مضمرو.

قرآني فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردود ګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت او صراحت بډايان او متمولين د هر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سد ګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين بې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت بې د مسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان بې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله(ص)دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال بې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده او نه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به بې ويشل او تش د قوت لايموت په اندازه بې ډېرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه بې بې حسابه ؤ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه و سلم صفوان بن اميه ته د پسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ بې ابو سفيان ته ځلوېښت او قيې سپين زرا و سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه او يزيد ته او حکيم بن حزام ته بې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه بې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته ځلوېښت اوښان ورسيدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی بې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کورته هيڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته دا ځرګنديږي چه په کورکښې بې داوربشو له ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره بې په يوه يهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او يوله بله مخالف قبايل چه لوښې به ئې ژوندي ښخولي او ابوجهل بې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت تر ينه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپورکړي او دجهان دين او آئين بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانګيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې او بې نام ونشانه قوم بې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري بې په نورو قهراً منلې ده مګر ديوه ملت معنوي او روحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنګيزا و هلا کو، دا سکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه و سلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي بې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ بې کامل مثال نشي ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعفيانو مرسته که څه هم دخيرو احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خو غلامان او ضعيفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې بې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله(ص) په مواليوکښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله(ص) ته يې بخښلی و. رسول الله(ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه دا آيت: (أُدعُوا هُم لِآبَائِهِم) نازل شواوپس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کَله چه دزيد پلار حارثه او تره يې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله(ص) يې ترهرڅا بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بياهم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيڅا ته داحق حاصل نه و چه دقريشو خوريا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کارډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی اونيک عمل يې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه يې دخپلې ترورلور (زينب دجحش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت يې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيوادکښې ځوک حاضر نشي چه له يوه تورپوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی اوپه نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله(ص) دخدای په امر بيې زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمي زړه ډېره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو ددغه کارعار يې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله(ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لېږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله(ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجه وروراو دپيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالدبن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت يې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله(ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشروټاکه چه د روم غزا ته يې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډېرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه داسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډېرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډېرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه وموندله او حضرت ابوبکر (رض) داسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامی چارو ډېر زيات مصروف وا و ډېر مشکلات يې په مخکښې و بيا يې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه يې د اسامة د حرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و ، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې اونه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستی او مشورې ته ډېر احتياج درلود او هغه يې داسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه يې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پرېږدې ښومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو اونور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې يې درلود او په ډېرقوي ايمان يې دهغوی نفسي اوشعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

داسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هېڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي اوخلک يې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال اوشان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدارسره بياهم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لاپرېږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده اوکله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او يې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و يې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خو کله چه خليفه وفات کيده نو امر يې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستي دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری او قیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې له حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.

وایې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبومشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وویل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیداشوی غواړم چه ذلیل اوحقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړې و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یوخلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان پاندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عماربن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړوسره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف ته یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قریشونه ډېرښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه اوضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ود کوفې والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیوله جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه له ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېرښه پوهیده چه داکار دقریشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۲) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیوچه دوی تربنه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېرښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقَومٍ یَستَاْ ثِرُونَ عَلیٰ خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او د غه امتیاز یې مردود وګاڼه.

د غه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په اوسنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه د خپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.

عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.

حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر د غه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که د اسې نه وای نو ده به ولې عمار بن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابوسفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شورى په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.

ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَةَ حَیّاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړګڼلی و. د شورى غړي د غه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی د ده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړي نه و مګر په شورى کښې یې شامل کړی و.

حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.

ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیداکوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.

د حضرت عمر (رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان (رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له د غو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.

په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.

د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیداشوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د د غه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کېږي چه ددوی ضميرونه په پيسو رانيسي يا يې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره يې نه پرېښوده هيڅاته يې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه يې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډېر لوی اميدراغی چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي يې غوڅه شي نوده امام حسن ته وويل: زمابرخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوې جامې او نوې پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدی حضرت معاويه ته ورغی هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
دسياست تقاضاهمدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت اومسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبيت المال پيسې دسياسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علی به ويل: زه پوهېږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقيده هغه څوک بريالی نه و چه ګناه پرې بريالۍ شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه اووسيله يې غلبه حاصلوله.
يو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او دسياسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړشي او هېڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او ديني احساسات بايللي وچه دهغوی په زمانه کښې يې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط اومعنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پيداشي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود اونتيجه يې داشوه چه بالاخره يزيد او يزيديان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بيتوته کنځلې وکړي اوفحش وواېي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نوپه ډېرې بې رحمۍ به وژل کيده حال داچه قرآن په ډېر صراحت خپل پيروان له کنځلو نه ډېرسخت منع کړيدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).
زياد ابن ابيه دکوفې والي هغه سړی وچه مورېې (سمية) له ابو سفيان سره بې نکاح شپې تيرولې اورسمي ميړه يې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلار يې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب يې له معاويه سره ګډ شي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې يې داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفيان ځوی دی او دخپلې مورله رسمي اوقانوني ميړه څخه ندی پيداشوی او داد اخلاقي انحطاط ډېربرجسته مثال دی.
درسول الله (ص) ډېرګران لمسی امام حسين(رض) دزياد ابن ابيه په امر له اويا تنو ډېرو نږدو خپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقيقت ډېرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې يې دخپل سر په سودا په ډېرې ايمانداری اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډېرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډېروزياتو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.
داسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو يو طغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلی شو مګر دغو ټولو شوموحوادثو ونکړی شوه چه داسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي اوداسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاگ کړ او شاړوي بې پکښې وشول مګرله خاورولاندې نيلې ريښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وټوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزيز دحضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلی شو.

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحيه ئې په ډېر ښه شان تمثيل کړه. کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واکې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اوداسې ئې وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته اوتاسوهم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بياخلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی اوکه له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتېرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پرېښی وهغه ئې دمسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ورواېستله، کومې ځمکې چه يو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يوکاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل اوپنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعني له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شو او يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډېر ګران و او ايمان بې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصي امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.
دا اغيزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې د کامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابو عبیده بن جراح:

د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو عبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لا څلويښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر و عمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړ او ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په ديني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سر مه غړوه.
ابو عبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر و مانه او د خالد لاس لاندې د خدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس و شیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابو عبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې دا ؤ:
((زه تا ته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابو عبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی دڅه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامي لښکر یو تن یم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره د خدای امر او قضا ته منتظر او سم، امید دی چه امیر المومنین ما معاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابو عبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضا و قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او د دولت دمشر دغه راز له لورينې ډک امر په ډېره ېېره ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې د عزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکرو قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړ او په عوض ئې ابو عبیده بن جراح د لښکرو مشرو ټاکه نو بیا خالد دیوه سپاهي په حیث د ابو عبیده له قیادت لاندې ددین د اعتلا د پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
د خالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې د نورو هم نصیب شوی وي مګر د نفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې د غه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابوحنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت او راستکارۍ، د تقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابوحنیفه یو څه کالي د پلورلو د پاره خپل د غه شریک ته ولیږل او تاکید ئې وکړ چه په دغو کالیو کښې د غه عیب موجود دی په هرچائې چه خرخوې باید اول ورته د عیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرخ کړه مګر د عیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې د خدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

د اسړی هم تاجر و او د کان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس د لمانځه د پاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلورسوه واخیسته اولاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل د دې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل دا چینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرخېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابوبلال:

د اسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم د یادونې وړدی. دی په بصره کښې د خوارجو د طرفدارۍ په تور له څوتنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان د دغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئې ډېر خوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه د شپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر و چاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډېره بېړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان د حاکم له قهر و غضب لاندې رانشي، ابوبلال چه د بندیوان د احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېر ګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړ چه د ظلم او تیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چا تعرض کوي نه به د چا مال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. د قتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شو نو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملگرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنگ د اسلم دلښکر له خوا شروع شواو ابوبلال دفاع کوله. دخداى قدرت وچه څلويښتوتنو دوه زره تنوته ماتي ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډېر زيات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دي لښکر سره هم دابوبلال جنگ په همدغه ډول شروع شويعني لومړى تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنگ شروع کړ. دغه سخت جنگ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دماز ديگر لمونځ قضا کېږي ځکه ئي پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنگ متوقف کړواوپس له لمانځه بياپيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مگر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنگ ئي په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملگري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنگ دپاره ئي لمونځ پرېښنود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنوبريالى شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنموني اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرگنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډگر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنگ په ډگر کښې لکه ابوعبيده اوخالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښې ئي خپلوپيروانوته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئي علي اوحسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابوبلال دکار ناموپه شان ډېرې حيرانوونکې کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نيکان او صالحان به پرېږدو گنهگاران به ئي وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړى و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دگناه مرتکب شويدي مگر خپله پټه گناه ئي دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلي وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغى اووئي ويل: دخداى رسوله ماله گناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغى اوهماغه څه ئي بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بيا راغى او د (تطهير) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې گناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خوبه نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دى بيائي تپوس وکړ آيا شراب ئي څښلي دي؟ يوتن ورنژدې شو او ويې ويل دشرابو بوى ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شوچه که توبه ئي په ټول امت تقسيم شي گنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاره چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئي دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړى راغى اودحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئي نه رجم کووچه اولادئي صغير پاتې کېږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاځيده اودطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله گناه پخپلو وينو ووينځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته د خپلې ګناه د غه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا د ځان د پاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یو له بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. د دوی په خیال تصوف د اسلام د دین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف د سامي دین یعنې اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړي وي یائې د ده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کیدی شي او د غه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم و معنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ د غه پنځه بنا د دین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې د دوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَا یُرٰی عَلَیهِ اَثَرُ السَفَرِ وَلَا یَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌحَتّٰی جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلٰی رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلٰی فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمَدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلاَم فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلاَمُ اَن تَشهَدَ اَن لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَدً رّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلٰوةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجّ البَیتَ اِن اَستَطَعتَ اِلیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَاللهَ کَاَنکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَابِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا؟
قَالَ: اَن تَلِدَالاَمَةُ رَبّتَهَاوَاَن تَرٰی الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشّاَءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمّ انطَلَقَ... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاَ ثُمّ
قَالَ یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مَنِ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !)
یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرپرې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبرته مخامخ کیناست زنګونه ئې د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لَا اِلٰهَ اِلَا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت رښتیادي وویل.
مونږ تعجب وکړ چه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبر کړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دا دی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن او سې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبر کړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دا دی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبر کړه.
پیغمبر وویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ اوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اي عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړاو دغه درې درجې يا مرحلې ئې راپه ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل دعربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خو ايمان موزړونو ته نه دى ننوتى.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح دپاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح دپاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح دپاره.

لومړنى اصلاح په توبه، په تقوى او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دى.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دى: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دى چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندې انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دى چه بې ظاهري وسيلې او واسطې د خداى له لوري د عبادات او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلى دى:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالَم يَعلَم) په دې حديث کښې ويل شويدى څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خداى ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دى پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکريې په دې آيت کښې شويدى: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۶۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسى عليه السلام ته نه و ورکړشوى يعني موسى عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکى وچه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړچه د ټولو دپاره دى کله چه شريعت تقرر وموند نو بيائې حقيقت د خواصو دپاره نازل کړ چه د دين اعلى مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت على کرم الله وجهه ته وشو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړى و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت على (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن رايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت على کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحقله دى ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنى هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړى مدرسې بنياد دوى کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوى د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدى چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته ووايه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه؟ دى وايي ما ورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تا کښې څه نفاق نشته.

بله دا چه کوم وخت دا آيت د عبيد الله بن ابى له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخو به حذيفه په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، د جنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السِر ملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پېژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه او په بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبرو خاص کړی يم نورو به له رسول الله (ص) څخه د خير پوښتنه کوله او ما به د شر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شر ونه پېژندل شي خيرنه پېژندل کېږي. تصوف او د حقيقت پوهه همدغه د سِر له خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم او نظر په قرآنی آيتونو او نبوي احاديثو کښې دوه جنبې ويني يوه شرعي جنبه بله د حقيقت جنبه چه يو ته تشريع او بلی ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت يو ځای شريعت بيانوی او بل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي او سنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي يا سنت تشريعی جنبه او قرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه د خدای له لوري نازل شويدي رسول الله (ص) ئې په توضيح او بيان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) د قرآن دا آيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) دا قول: (لَن يَدخُلَ اَحَدَکُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعني ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه د شريعت لاربښودنه هغه او د حقيقت داده.

همدارنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهر آيت ۳۰) تحقيقی خوا لري او دا حديث: (اِذا هَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي او کله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه د شريعت دپاره بله د حقيقت دپاره. د آيت او حديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کېږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
د قرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو د تصوف او طريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا ، تسليم، زهد ، صبر ، ايثار ، صدق، مجاهده، د نفس او هوا مخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين او داسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو ، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). د خدای د ذکر او له ماسویٰ الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او د دين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتيا چه د دوی فهم او د نورو فهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندي نه وي.
عبد القادر جيلانی د قادريه طريقې خاوند وايي ترڅو سړی دا عقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابېږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسو نه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. څنګه چه د اصنامو او موجوداتو مفهوم د دوی په نزد له نورونه فرق لري نو رمفاهيم هم د صوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
د توحيد د کلمې مفهوم د اسلامي تصوف د درې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغير موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله اونبوي احاديثو کښې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله اونبوي احاديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر اوباطن، حد او مطلع لري تراوو بطنو يا اويا بطنو پورې. دايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان اومطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر اوباطن پکښې يو کېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلاَّ فِی قُشُورِهِ کَمَا لَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِ اِلاَّ فِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي داسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:
مـــــا ز قـــــرآن مغـــــز را برداشـــــتيم پوســـــت را بـــــا ديگـــــران بگذاشـــــتيم

په شريعت باندې ډېرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروی وړګڼي يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتني وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو ، دا ځل ئې وويل: که څوک څلوېښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلوېښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي داسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلو له ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼې خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد ، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني دسرو او سپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرودرهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان داختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لادکفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډيرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼې او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماًنېه ګڼي او په ډير ښه نظر ورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي داسلام لوی صوفي هم وائې ډير صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډير دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کيږي بيا هغه غلطۍ ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت او بندګۍ رابطه قايمه وي عبداو بنده ورته ويل کيږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کيږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او انالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايليږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوزغيرا ختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.
مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته را ننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې او ریښې یو له بله سره وترلې.
وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلی و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه وینا وه (لَآ الٰهَ الا اَنَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَم شانِی) ځینې صوفیان د شریعت ظواهروته په اصلې ارزښت قایل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته د رسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.
مولانا جلال الدین بلخي هم د مثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته د خپل عشق هغه سندرې وائې چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او دخپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتاً ورته داسې وایي:

گفت معشوق این اگر بهر من است	گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه خوان	نیست باری این نشان عاشقان

بل ځای هم دغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشین	دفع کن دلالگان را بعد ازین
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد	نامه و دلاله بروی سرد شد

شیخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، د مبتدیانو د کمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار	قوانین شریعت را نگهدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې د ېر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. د فقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري د سیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.
تصوف په ابتدا یعنې د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې د آدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.
د احرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې د زهد په نامه پېژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې د کشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې د وحدة الوجود او د ادیانو د اتحاد بنه پیدا کړه.

د صوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته یو نفسي حالت او باطني تاثیرپید اکېږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کېږي.

احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.

دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلیږي.

دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.

مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لارکښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده دلارې او طریقې په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

دتصوف له (۷۳) طریقو څخه څینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱ - قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.

په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څینې ئې دادي:

دده له مور څخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې دمورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو دعبد القادر دمورنه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، ورو سته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبد القادره ! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه ! لدې وینا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ماپه دغه ډول اویا تنه دطریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل دحرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر دقضا وقدرپه باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرید ده څه غږ ترېنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، یو هم پوه نشو چه څه ئې وویل ، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدردی په حرکت راولي او بس.
دشیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لاربنودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه او ناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېروحتی چه کله به ئې د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګوندیو ته به ضررنه رسوئ، د بدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو او ضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ۶۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع ګڼه، د ټولو خلکو مینه ئې د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (۶۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګڼه چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیرخپل مرید ته امرکوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الاالله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الّذِینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِیماً) پورې. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله د زړه په حضوراو د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِّی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیِدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِّم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددي طريقي مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن على شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. على شاذلى په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلى او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدى.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمي شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددي طريقي پيشوا دی. دی بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زيږيدلى او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختى نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- دوحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

يعنى د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخداى عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خداى عبادت کوي. حسن بصرى (۱۱۰ هجرى) دځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې دخداى له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخداى په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَريمِ وَمُحَبَّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له وينا ؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيلېږي او ادارک ئې په دوه ډوله دی:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالى، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات اودنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه اونفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق اواحوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.
صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګيډې څخه دنيا ته راځي او(ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعني دژوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيرنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس اوشاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوځو ئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت اوعبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱٦۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دا نه دی چه سړی زيږ اوشړېل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه ډېر وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناوڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کېښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و اودشريعت له احکامو ئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شوي دي ته پکښې څه وايي: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه د ځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنیٰ ئې ورته پیدا کړېده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت دغزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې راپیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیع کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنا دي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی (ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هرځای او هرڅه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَ اللّٰه) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطی کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حديث دی: (مَا تَقَرّبَ الَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص الیَ مِن اَدَاَ مَا فَرَضتُ عَلَیهِ وَلَا یَزَالُ عَبدِی یَتَقَرّبُ الیَ بِاالنَوَافِلِ حَتی اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوَبَصَراًوَیَداً وَمُؤَیِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.
بايزيد بسطامی (ابو يزيد طيفور بن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلارئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لااله الا انَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).
ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږېدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ ده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړی دی. ده آرا غامض او تياره دي، د اناالحق ويناده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي ده يو شمير اقوال راغونډکړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه ده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو ده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار وګاڼه.
وايي چه ده د محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- ده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- ده په الوهيت باندې ده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب ده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په دې ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
ده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله وکړه او حجر الاسود ئې ترې په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه ده نفوذ ئې په بغداد کښې ده په په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او ده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرګندولی شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زيږيدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث ومنل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
څلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ورته پېښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي ورپورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وايي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخې معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پېښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یوستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په ویښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسي يو بل حالت راشي چه دغه وينبتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينبتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راوينبېږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه د خالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.
طبيعيون هغه دي چه د خدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئې سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئې پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئې هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اودشيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را ګډ شوي و غزالی ئې مخه ونيوله او تصوف ته ئې نوی ژوند وبانبه، دخلکو ښه نظرئې ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئې ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او او سني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستی مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدین وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوې پورې تړلی دی که ادراک نه وي د موجوداتو تفصیل او تحدید به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نیولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائید کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وینا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجودیت له مینځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین اوعلم حق الیقین ئې بولي.
علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شي.
همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بیت په نسبت اوکیفیت اونورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته دحق الیقین علم ویل کېږي.
په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پیدا شي ، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی ، دوهم افتراضي اودریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده ، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې ، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان ، دفهم استدلالي ایمان ، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان یې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن ، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئې داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقیق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا ، آسیا او افریقا کښې ئې دصوفیانو طریقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشا هم یوحقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسیدو هڅه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن اودشریعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر اوباطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئې کشف کړي دي. علم حقیقت ئې له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئې میوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان ځوک مستقل علم بولي او ځوک ئې د نحوې د علم جز بولي.
ابن عربي وايي: د کتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر د نورو فهمونو د پاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه د هرچا نه نصيب کيږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اووا و يا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه د الله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې د هغه ظاهري وجود ګڼي.
د ابن عربي د وحدة الوجود نظريه د اهل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې د خپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبور کړ چه لومړی مصر ته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده د تعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې د خدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه د خدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، د انسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې د ايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې د ده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز - او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم د ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او د هغه شاګرد شيخ محمد عبده هم د دغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي د وحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او د دوستۍ او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه.
د ده دا بيتونه دغه مفهوم ډېر ښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکر صاحبی	اذا لم يکن دينی الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت	رکائبه فللحب دينی وايمانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادين زما دين ته نژدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزلانوورشو، درهبانانودپاره دير، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين مې دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقې خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګڼي او په دې عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه يو داسې سړی پيداشو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظر ګوري.
دغه راز ډېر محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونو کښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظر کښې نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري يا تصوف مقيد کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيداکولو اونوروحقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحديثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ما وويل هو ! ما داويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَ اَفطِر وَصُم مِن كُلِ شَهرٍ ثَلاثَةَ اَيامٍ وَلَكَ مِثلُ صِيَامِ الدهرِ) يعنی د شپې يا څيره او ويده کېږه روژه کېږه او بوزه کېږه. په هره مياشت کښې درې ورځې روژه نيسه او دا به ستا د پاره داسې وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وويل: زما طاقت ترديې زيات دی. رسول الله (ص) وويل نو يوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځې بوزه ابن عمر بيا وويل:
تردې مې هم طاقت ډېر دی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه او يوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤد عليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل تر دې افضله او بهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئې ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شوي دي؟ په قريشو کښې خو ستا تر ميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواېه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئې وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همد غسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِجَسَدِكَ عَلَيكَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِكَ عَلَيكَ حَقّاً فَصَلِّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تا حق لري جسد دې هم در باندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کېږه هم روژه هم نيسه، او خوره ئې هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پيدا کېږي چه د صوفيانو دا ادعا چه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کېږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئې هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه د ملاخطې وړ دي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ما سره د خدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحی راته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګر چه وحی ورته وشي، په وحی کښې د غيب کشف شامل دی او کيدی شی چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شی.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه ځوک پرې نه پوهېږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت ۶۵) ووايه ! په غيب باندې نه پوهېږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښځه چاته نه نصيب کېږي. که الله پاک وغواړي نو ځينې بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغيب نه ويل کېږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن او تخمين نه دی او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو څخه حاصلېږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلومېږي څه حقيقی مخالفت ور سره نلري. ځوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کېږي.
د غه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالی پورې مختص کښي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې دچا په برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف دزماني په تېریدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیر راغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهوردی. دنن ورځې صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړې چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګنئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.

هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفی په وږیره اوجامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه دنیا ته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په وینبه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.

دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر دنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.

لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعدخه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه دسیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او دصحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کاروا خیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شی حتی چه دکفر خدمتګارهم.

قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شوا وعلاوه دشیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امويانو او عباسيانو په وخت کښې د متکلمينو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله او بله اشعريه يا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک او ترديد ورسره ملګري و.

متکلمين او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد، تجسم، جبر او اختيار، معاد، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعنې له مونږ څخه ليرې او بيل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعنې د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه.
مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل.
حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته را او ښتل.
د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.
د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعنې په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانو ئې روايت کړی دی.
اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.
علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.
متصوفين دغه علم ته ښه نظر نلری او ځينې ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآني دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)
ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفی یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلی دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعني هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلی دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د تورې په زور په خلکو و مانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم را ولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به و منم.

هارون الرشید یو فقیه ورولیږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزله ؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤ او ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه و مومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

د لته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امر دی که نه دی. یعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي. او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د ګنهګار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لري او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعني (احباط) په انکار پوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږ غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات و مومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه پدې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه دمخه دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شي، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري دخلکو د هدايت دپاره چاته ورکول کيږي او پيژندنه ئې پدې کښې کيږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپيژندلو دپاره دا شرطونه تعيينوي:
دخداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که دغسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه بنائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو دغسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې دنيکى او حقيقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبردى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (دمعجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلوميږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آيت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکی او ويروونکی.
دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى – سورت انعام آيت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.
هر کله چه پيغمبر د خدای له لوري مامور دی چه خلکو ته ووايی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).
يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غيب پوهيدلی هرګوره به مې ډېر جمع کړي وُ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دامنی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحرکار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه مياشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اور له مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که د دې خبرې معنی دا وي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبدالله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد دا وي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسیؑ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د همد غسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجازکوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځیني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وا و په مختلفونومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله د مخه د نیا ته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو خواوکښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځیني پوهان وايي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیرکوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همد غه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسېږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییرته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلی یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې د اسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

د عموم البلوی اصطلاح په همد غه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحظُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرورګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همد غه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعي فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه دا وي چه په اخره زمانه کښې دآخري زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همد غه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همد غه تاثیرچه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېرلوی تغیردی او ډېر زیات اهمیت لري که د آخري زمانې د دیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا د اخري زمانې د نوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟
هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله د څلورو مذهبو يوله بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه د مختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور د اجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځيني احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِی وَتَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کېږي او کله حق ته رسېږي يعني دا نشي کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې د ايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله د خدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير را ښيي او په دې مو پوهوي چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.
سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کېږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد د پاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.
په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستا سو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)
وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن د لسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي څو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پوهيږي موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای د صابرانو ملګری دی:
(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډېر وخت په تيريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غو مره فرق او تغېیر راغی او علت ئې هم د زماني تغیېر وښودل شو ځکه د تخفیف د آیت شروع په (الآن) باندې وشوه.
د اسلام ژوره، باریکه او صحیحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتیاجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او یوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفیت لري چه بشري سعادت تامین کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library